

Az istentisztelet teológiája Luthernél

Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther
Egy elfeledett könyv ismertetése.

23 évvel ezelőtt, rövid, néhány hónapos Herfordi ösztöndíjas időm alatt egy kora délután csöngetett a postás és egy kis könyvcsomagot nyújtott át. Mint afféle öregecskedő diák, aki az ösztöndíjából könyvtárat gyűjtöget magának, megörültem – mint minden könyvnek. Amikor kinyitottam, a könyv belső címlapján két ajánlás is fogadott: Az egyik nyomtatva, a másik kézzel írva. Meinen ungarischen Amtsbrüder – így a nyomtatott. „Ein neues Lied wir heben an...” (Luther 1523). Ifj. Hafenscher Károlynak szeretettel: Vajta Vilmos – ez volt személyes kézjeggyel ellátva. Akkor, és később sokáig nem is tudtam, milyen kincset tartok kezembe. A címmel találva éreztem magam: Magyar szolgatársaimnak. S a személyes leírás, amely az új ének megszólaltatására bízott. Vajta Vilmos – talán édesapámtól – tudta, hogy Zeneakadémiai karvezető tanulmányaimat egyházzenei ismeretekkel próbálom kiegészíteni. Akkor egyházzenei tanszék Magyarországon még nem volt.

Vilmos bácsi – akivel a köszönő sorok nyomán elkezdtem levelezni – nem is tudta, milyen „lavinát” indított el. Két identitás elindult egymás felé és hamar egymásra talált. A végzett (még fiatal) csengődi lelkész és a Fóton megfertőzött egyházzeneész, a teológia és a muzsika szoros kapcsolatba került és egybefonódott. Mert bár teljes egészében csak évekkel később gyúrtam át magam a könyvön, a zene és a teológia találkozásából itt született életre szóló program: a liturgia szeretete, művelése, megélése és megmutatása. Persze, sok más tényező is gazdagította ezt a folyamatot, de úgy gondolom, amikor kézbe Vajta Vilmos könyvét, eldőlt az irány.

Mondhatná bárki, hogy ez magán ügy. Hadd mondjam el, nem csak nekem jelent sokat ez a könyv. Bármilyen, istentiszteleti életet érintő alapvető szakirodalmat lapozok fel, az utalások közt ott látom Vajta Vilmos művét. Bármilyen komoly liturgia-teológiai tanulmányt veszek kézbe, a bibliográfiában, az alapművek között ott szerepel Vajta Vilmosé. Bárhol járok – résztvevőként vagy előadóként – liturgikus konferencián, utalás történik e kötetre. Nem csak az ötvenes évek szakirodalmában – Vajta kötete 1952-ben jelent meg –, nem csak az evangélikus szakemberek közösségében, de ökumenikus berkekben is, nem csak az európai (német vagy svéd), de a tengeren túli angolszász liturgusok közt is. Vajta Vilmos ugyanis a „szakmában” az egyik legfontosabb iratot tette le az asztalra.

Miért érdekes ennyire ez a könyv – amely eredetileg Vajta Vilmos Lundi (Svédországi) tanulmányútjának gyümölcse? Azért, mert az istentisztelet lényegét próbálja megragadni. Elsősorban nem Lutherről akar írni, hanem arról, hogy Luther egyháztisztító és egyházújító munkája nyomán hogy derült újra fény a korábban sokféle tévelygés miatt rejtve maradt, homályba vesztett igaz istentiszteletre. Az istentisztelet titkára, tartalmára, formájára.

Luther, mint szerzetes, mint teológiai tanár, mint gyakorló igehirdető nap, mint nap találkozott azzal az élménnyel, hogy a teológia és liturgia egymásra mutatnak, egymásra utalnak és egymásra épülnek. Számára teológiai szükségszerűség volt, hogy a középkor istentiszteleti életét és az istentisztelet reformációját egymással szembeállítsa és ebből gyakorlati következtetéseket vonjon le. Luther művei – állítja Vajta Vilmos – megmutatják, hogy Luther teológiája és az istentisztelet-reform szorosan összefüggenek. A könyv így vizsgálja azt, hogy a reformátor egész teológiája és az istentisztelet teológiája között milyen rendszeres kapcsolat áll fenn. Egész teológiája hatott az istentiszteletről alkotott véleményére, és az istentisztelet-teológiája hatott az egész teológiai gondolkodásmódjára és rendszerére (értsük jól, hiszen Luther nem volt rendszeres és rendszerező teológus).

Vajta mindezt úgy teszi, hogy figyelemmel van a mai korok istentiszteleti életére és az istentisztelettel kapcsolatos aktuális kérdésekre. „Szeretném aláhúzni, hogy senki sem állítja, hogy Luther az istentisztelet-teológia minden kérdésére válaszolt volna, ezzel az istentisztelet-teológia mai kérdéseire is.”¹

A szerző úgy dolgozza fel a témát, hogy áttekinti a hatalmas Luther-irodalmat és a teljeselet látva irányítja rá a vizsgálódás fényét az istentisztelet-teológiai kérdésekre. Igehirdetések, teológiai előadások, reformátori iratok, asztali beszélgetések gondolatai kerülnek a nagy gyűjtőbe, hogy azután az istentisztelet mágnésével kiemelje a nagy egészből mindazt, ami a témához kapcsolódik. Luther – bár ismerjük néhány konkrétan istentisztelettel foglalkozó munkáját – nem dolgozott ki semmiféle teológiai rendszert, így istentisztelet-teológiát sem. De elmélyedve iratainak összességében – s itt végzett Vajta hatalmas munkát – összeáll a kép, megrajzolható a lutheri liturgika.

Vajta Vilmos két részre tagolja művét: Első rész: Az istentisztelet teológiájának alapvonatkozásai; Második rész: Az istentisztelet teológiájának kibontakozása (fejlődése)

Az első rész kezdő fejezete hallatlan izgalmas témát vet fel: Istentisztelet és bálványimádás. A tíz parancsolatról és annak értelmezéséről sokat beszél a reformátor. Az első parancsolat Luther istentisztelet értelmezésében különösen is nagy hangsúllyal szerepel. Én vagyok az Úr a te Istened, ne legyen más istened! Az igazi istentisztelet az első parancsolat betöltése. Aki hitben beölti, az istentiszteletet végez, aki hitelenségben az első parancsolatnál elesik, az bálványimádóvá válik. Harmadik út Luther számára nincs. Vagy Isten a mi Istenünk, azaz az ember bizalmas közösségben él az egy igaz Istennel – és akkor minden további nélkül adott az igaz istentisztelet, vagy az igaz Isten hitelenségben elutasítja, s akkor már bármit is tesz, bálványimádásról beszélünk. Istent mindennél jobban félnünk és szeretnünk kell... Csak a hitben tudjuk őt megragadni. A hit Luther számára sohasem egy üres formális kifejezés. Az élet lényegéhez tartozik: vagy Isten uralma alatt él az ember – hitben, vagy más istenek (bálványok) uralkodnak rajta. Isten, hit, bizalom - keresztényi módon minősített fogalmak. Az Istenhit ugyanis mindig a Krisztushoz kapcsolódik. Csak Krisztusban és Krisztus által mondhatja az ember Istent az „én Istenemnek”. A hit pedig csak

¹ Bevezetés XIX. lap

„én Istenemről” tud. Hiszen Krisztusban lesz nyilvánvalóvá, hogy Isten nem egy önmaga számára létező Isten, hanem értünk-Isten, aki az emberhez fordul, hogy közösségbe lépjen és éljen velünk.

Minden, amit Luther a hitről és Istenről (Isteni közösségről és vallásról) mond, összefügg az istentisztelettel. Nem arról van szó, hogy az ember valamilyen istentiszteletet (kultuszt) választ magának, hanem a vallása által benne van egy istentiszteleti-viszonyban. Az, hogy valakinek Istene van, azt jelenti, hogy annak istentisztelete van. Az ember hite az istentiszteleti cselekmény. A kettő közvetlenül össze van kötve. Ez az Isten imádására és a bálványimádására egyaránt vonatkozik.

Az igazi hit aktív (tevékeny) hit, amit Krisztus ural, és ami egyben harc az ördög munkáival és a bálványimádással. Ez pedig már az igaz istentisztelet gyakorlása. (Így és ezért beszél Luther egyformán a templomi istentiszteletről és a hétköznapi tevékenységének istentiszteleti értékéről.)

Az egyetlen Istennel való közösség, amiben az ember létezhet, az Isten által kínált közösség. Ez a közösség adott abban a világban, amibe Krisztus eljött és testet öltött. Az inkarnáció ezért az istentisztelet egyik kulcsfogalma Luthernél.

Abban a pillanatban, amikor Luther Istenről beszél, az istentiszteletről beszél, ez pedig elválaszthatatlan a Krisztusban megismert Istentől. Ezért az istentiszteletnél nem az emberi válaszról, az Istennel való viszonyra történő emberi reakcióról van szó. Ez ugyanis autonóm embert feltételezne, aki a saját maga Ura, aki eldöntheti, hogy istentiszteletet végez-e vagy sem. Ahol Isten (a kinyilatkoztatott) velünk valamit tenni akar, ott van istentisztelet. Istentisztelet és kinyilatkoztatás ugyanaz a realitás: Isten és ember közössége földi viszonyok között. És itt eljutottunk a Deus predicatus és a Deus cultus fogalmaihoz. Luther szerint Isten cselekedetei mindig igéjével függnék össze. Istentisztelet elképzelhetetlen az ige kinyilatkoztatása nélkül.

A következő fejezetben – amely a beneficium és sacrificium címet viseli –, Vajta Vilmos az istentisztelet igazi titkát világítja meg Luther teológiája alapján. A Krisztus által alapított Mise ajándék (adomány, beneficium), ez pedig szemben áll a katolikus miseáldozat-gondolattal, amely jó cselekedet, érdem (sacrificium). Ez a döntő különbség. Luther nem megújítani akarta az istentiszteletet, hanem megmutatni és megélni az igaz istentiszteletet, amely mindig az Isten ajándéka. (Mennyire fontos hát, hogy jól értsük az istentisztelet kifejezést: nem mi tiszteljük az Istent, hanem Isten tisztel meg minket igéjével, rajtunk végzett cselekedeteivel, jelenlétével. Isten ajándékoz meg minket a vele való közösséggel!)

Vajta Vilmos felhívja a figyelmet arra, hogy Luther miseáldozat elleni küzdelme sajnos olyannyira beárnyékolja az miseliturgiával kapcsolatos gondolatait, hogy sokan megfeledkeznek arról, milyen pozitívan beszélt a liturgia szépségéről, gazdagságáról, értékeiről. A mise történetének sokféle hordaléka, ami ráakódott a mise lényegére – Krisztusi eredetére és rendelésére – elhalványítja azokat az értékeket, amiket a reformátor

máshol különösen sokat emlegetett. A mise megrontása és a krisztusi útról való letérése az egyház legnagyobb szégyenfoltjainak egyike.

A kétféle mise – a krisztusi és római – az Istenképükben térnek el egymástól. Az igazi mise Istenképe a kegyelmes és nem a haragvó Isten. A Krisztus által alapított misében a kegyelmes Isten cselekszik rajtunk, és a megbékélés ajándékát adja, míg a pápa miséje a haragvó Istennel számol, aki megbékélést követel. Luther – mint miséző pap – mindezt a saját bőrén érezte. Az asztali beszélgetésekben arról beszél, hogy szerzetes korában a mise kánonjának olvasásakor úgy megrettent, hogy elhagyta az oltárt és félbeszakította a misét. Csak az előjárója határozott kérésére fejezte be a misét. Ez a félelem a mise kánonjában megjelenő áldozati gondolattal függött össze.

A Krisztus alapította misében azonban nem a mi áldozatbemutatásunk zajlik, hanem Isten legnagyobb ajándékát kapjuk. Ez az igazi testamentum. A kísérő mozdulatok, rítusok is erről kell, hogy szóljanak. Az eleváció – nem Krisztustól való, de – ha az Isten ajándékának felmutatását jelenti, megtartható.

Az istentisztelet ebben az értelemben a hittel és nem a cselekedetekkel függ össze. Nem mi cselekszünk, nem mi mutatjuk be a haragvó Istennek a kiengesztelő áldozatot, hanem Isten ajándékozza nekünk önmagát – és benne mindent – ezt pedig hittel ragadhatjuk meg. Azaz: rábízunk magunkat a cselekvő, ajándékozó Istenre. Ezért amikor Luther a hitről és a cselekedetéről beszél, akkor a mise különböző használati módjait tárja elé... A hit, amivel megragadjuk Isten ajándékát és ezzel szemben a cselekedetek, amelyek ki akarják érdemelni Isten adományait. Luther határozottan állítja, hogy egyik a másikat kizárja. Vagy hit, vagy cselekedetek. Isten azonban csak a hit igazságát számítja be, fogadja el.

Vajta azzal folytatja, hogy a mise rendjére fordítja a figyelmünket. Közösségi istentiszteletről beszél (*missa communionis*) és nem magánmiséről (*missa privata*).

A misét Krisztus alapította, s az a teremtő Isten hitben megragadható kegyelmi ajándéka, akkor tehát azt el kell fogadni. Ha pedig Isten cselekszik, akkor az ember elfogadja az ő művének. Ezért szükség van gyülekezetre, amely ezt az adományt befogadja. Ahogy a prédikáció hallgatóságot, egy hallgató gyülekezetet feltételez, úgy elképzelhetetlen a keresztesítés vagy az úrvacsorai mise az adományokban részesedő gyülekezet nélkül.

Luther a mise két fontos, elhagyhatatlan részeként a következőket jelöli meg:

- először: Krisztus művének hirdetését, ami a legpregnánsabban a szereztetési igékben van összefoglalva

- másodsor: a kenyér és a bor szétosztását a gyülekezetben (A két szín alatt történő osztás Luther számára megkérdőjelezhetetlen volt)

Az úrvacsorában Krisztus áldozata válik jelenvalóvá. Áldozatról beszél a reformátor, de ez Krisztus megbékélési műve. Luther teremtéshite ellentétben áll azzal a gondolatmenettel,

hogy a föld kincsei eszközök lehetnek Isten kegyelmének elnyerésében. Nem mi visszük Isten elé és áldozzuk fel földi javaink valamelyikét (pl. kenyér és bor), hanem Isten ajándékozza magát nekünk, s ölt testet a földi lét elemeiben. A mise és az incarnatio szorosan összetartoznak. Az istentisztelet az ajándékozó Isten gyógyulást és üdvösséget hozó adománya gyülekezete számára az emberré lett és szenvedő Krisztus által. A gyülekezet hitben részesedik ebben az adományban, és így részese lesz az Istennel való közösségnek is. Így válik az istentisztelet Krisztus áldozatában való részesedéssé.

A második nagy részben, ahol Vajta a lutheri istentisztelet-teológia kibontakozásáról, fejlődéséről ír, az istentiszteletet, mint Isten cselekedetét mutatja be.

Elsőként az igéről beszél, amelyet Isten a legkülönbözőbb csatornáit felhasználva hirdettet az ő népének. Az ige lendületben van, ereje, hatékonysága megtapasztalható. Krisztus maga az ige. Őbenne, őáltala szól és mutatkozik be az Isten. Az igében lehet megismerni a Mindenhatót. Az ige nyilatkoztatja ki Isten cselekedeteit: amit Isten népével a múltban cselekedett, amit Isten most közöttünk végez, és amit Isten – ha megszólal az ige – létrehoz és megteremt. Amikor pedig az ige megszólal, akkor az egyszerre az üdvösségtörténetet összefoglaló szó, de egyben teremtő igeként az üdvösségtörténet folytatója. Amit tesz, értünk teszi – ezt hirdetteti evangéliumában, amely miránk, emberekre, maiakra is érvényes. Isten igéje első renden a Szentírásban található – mondja Luther, s az írás Krisztus és az ördög hadszínterévé válik abban a pillanatban, amikor az ember kézbe veszi, hirdeti és magyarázza. Az írás maga is prédikáció, tehát prédikálni kell azért, hogy az legyen, ami: az embernek szóló üzenet. Az igében maga Krisztus harcol mindaz ellen, ami tönkreteszi a világot és az embert.

Luther kétféle – középkorból átvett – istentiszteleti formát vesz figyelembe, amikor az ige hirdetés istentiszteletbeli szerepéről szól: az imaórát (hora canonicae) és a misét. Luther mind a kettő esetében előírja a prédikációt, és nem elégszik meg csupán az igeolvasással.

Luther számára kulcskérdés volt az úrvacsorában Krisztus jelenléte. Erről olvashatunk a következő fejezetekben. A reformátor beszél a mindenütt jelenvalóról és az értünk, a számunkra jelenvalóról. Isten mindenütt jelen van. A mindenütt jelenvaló Istentől részesedik Krisztus.

Isten és Krisztus lelki jelenléte az igében és a hitben jelenti azután az istentiszteletben való jelenvalóságát. Az istentiszteletben, ahol a gyülekezet megérzi, hogy Krisztus értünk van jelen. Értünk-jelenvaló. Ezt Luther külön is, részletesen is kifejti az úrvacsorában való jelenléttel kapcsolatban. Az ige foglalja magában Krisztus jelenvalóságát. A hirdetett igében Isten minden művét kinyilatkoztatja, és az igében zárja magát Krisztus a szentségekbe (a keresztségbe és az úrvacsorába). Veletek vagyok – ígéri a tanítványoknak. Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek a nevemben... (Mt 18,20). Ahol tehát Krisztus testének tagjai az imádságban és az áhítatban együtt vannak, ott van közöttük Krisztus.

Ezt a jelenlétet azonban nem tekinthetjük önmagában. Az ige és a szentség az emberekért van jelen, a valóságos jelenlét tehát személyhez kapcsolódó. Krisztus jelenléte jelenlét a hit számára. Nem statikus jelenlét, hanem eseménnyé válik az igében és a szentségben.

A valóságos jelenlét a kenyérben és a borban azonban nem a transsubstantiatio (átlényegítés, átváltoztatás) által lesz valósággá. Luther, szemben a középkori skolasztika tanításával, az úrvacsora kapcsán nem transsubstantiatio-ról, hanem consubstantiatio-ról beszél. (Ha egyáltalán Luther gondolkodása begyömöszölhető a filozófia substantia-ról, azaz a lényegről szóló skatulyába).

Luther számára ugyanis a döntő kérdés nem az volt, hogy hogyan, hanem az, hogy miért van jelen Krisztus. Ezt a kérdést pedig ezzel a formulával válaszolta meg: értünk. A mi üdvösségünkért.

A konszekráció Luthernél ígéret. Az, amikor elhangzanak az elemek fölött a szerzési igék, Luther számára Krisztus jelenlétének ígérete hangzik az ige által. Ezért azután nem a pap (lelkész) konszekrál, hanem Krisztus maga, aki megszólal: ez az én testem, és ez az én vérem.

Ezek az elemek nem jelek csupán, hanem Krisztus jelenlétének hordozói. Nem csupán kenyér és bor, nem is jelkép. Krisztus teste és vére. Ezekre mondja ígéretét: jelen vagyok a kenyérben és a borban.

Az egyház, és azon belül a szolgálók tiszte az, hogy Isten ajándékát nyújtsák. Az igét hirdessék, a szentségek kiosszák. Szolgálat – másokért, mások számára. Hírvivők kellene, hogy a hír eljusson és a hír valóban hír legyen. Isteni hivatal ez, mert ezeken a szolgálatokon keresztül Isten cselekszik a világban. Nem jogosítja fel viselőit, hogy uralkodjanak, annál inkább arra, hogy szolgáljanak.

A következő fejezet ezt a címet viseli: Az istentisztelet, mint a hit cselekedete. Ez az eddigiekhez képest a másik oldal. Eddig kiderült, hogy Isten cselekedetei összefüggenek a hittel.

A hit, mint istentisztelet, a hit részesedés Isten művében, a hit, mint az ige hallgatása és a szentségek használata, - ilyen alcímeket olvashatunk a következő szakaszban. A központban tehát a hit áll. A hit, amely elfogadja és befogadja Isten üdvösséges cselekedeteit, és megragadja az igében és a szentségben Krisztus valóságos jelenlétét. A hit az, ami egyedül méltóvá tesz, a hitetlenség tesz méltatlanná a találkozásra. A szentségek gyakorlata nem a személyes méltó-ságra épít, hanem Isten cselekedeteire.

Vajta Vilmos hosszan foglalkozik Luther teológiájának vizsgálatakor a hívő ember hálaáldozatával. Erre most hely és időhiány miatt nem térünk ki.

A tanulmánykötet vége felé egy fontos, sokak számára egészen izgalmas kérdés kerül elő. A fejezet ezt a címet viseli: Hit (szabadság) és szeretet (rend) az istentiszteleten.

Ennek a résznek az első fejezete a hit és az Isten művét hitben elfogadó istentiszteletről szól. A második fejezet összességében arról szól, miként részesednek a hívők Krisztus halálában és feltámadásában az óemberük halálával és az új teremtmény életében.

A harmadik fejezet az istentisztelet rendjével, a ceremóniával, a rítussal foglalkozik. A kérdés ebben a vonatkozásban is az, hogy az egyházi szertartásoknak van-e köze a hit cselekedeteinek istentiszteletéhez. Luther a keresztyény hitet, mint szabadságot mutatja be és a keresztyény embert, mint a szabadság emberét. A hit szabadságot jelent minden emberi műtől, cselekedettől, törvényi előírástól és ezáltal minden egyházi ceremóniától. A hit belső embere semmit nem visz az Isten elé, hanem mindent Istentől fogad el az evangéliumban rejlő ajándékként. A szabadság tehát abban van, hogy Isten jön hozzá, és nem neki kell kiépítenie az utat Istenhez. Kegyes cselekedetek vagy istentiszteleti szertartások nem készítenek utat a mennybe. Csak Krisztus az út. A belső, az új ember tehát nincs kötve semmilyen időhöz, helyhez, emberi intézkedéshez. Az ő istentisztelete az evangélium és a hit. A hit pedig nem külső dolgokból áll, hanem a szív bizodalomból, amelyet Krisztus művére épít. Ezt azonban jól kell értenünk. Az emberi dolgoktól szabadok vagyunk, de kötve vagyunk mindahhoz, ami Istentől való, ami Isten kinyilatkoztatása. Nem vagyunk szabadok a külső igétől és a szentségek külső dolgaitól. Isten külső dolgaihoz való emberi kötöttségünk ugyanis a hit szükséges részei, és kifejezői annak, hogy a szabadság mindig csak a Krisztushoz való kötöttségben értelmezhető.

Innen érthető az, miért és hogyan kritizálta Luther a pápista misét és a kegyes rajongók gyakorlatát egyaránt. A belső ember istentiszteletét és a külső, az emberek előtt zajló életét élesen szétválasztotta. Az élet, amit egymás előtt (emberek előtt) élünk sokféle emberi cselekedethez kötődik. Ezekhez tartoznak az egyházi ceremóniák is. Ahogy a keresztyény ember cselekvő, aktív ember, emberi művek között éli életét úgy az istentisztelettel kapcsolatban is szüksége van emberi művekre, cselekedetekre. Amíg emberek vagyunk, az istentisztelet is olyan esemény, ami bizonyos időhöz, napokhoz, konkrét helyhez tartozik. A szentségek kiosztása is a lelkész személyéhez kötött – még hozzá a gyülekezet közösségében, ahol az imádság és az istendicséret egy bizonyos viszonylatba, kapcsolatrendszerbe helyez minket. Nem is kell idéznem a jól ismert lutheri tézist: a keresztyény ember mindentől szabad és mindenkinek a szolgája. A viszonylatokat kell tisztázni. Luther még hozzá teszi, hogy az ember az Isten előtt egy *egyedüli személy*, de kint a zajos világban egy *viszonylatokban létező személy*. (Person in relatione.) Össze van kötve, egybe van zárva embertársával. Az egyházi szertartásokkal kapcsolatban ez azt jelenti, hogy kötve vannak az Istennel való viszonyunkhoz, de lényeges feladata van az emberekkel való viszonyunkban. A szertartás eszköz, amivel a hitünket gyakoroljuk. Funkciója az, hogy rámutasson a hitre, de semmiképpen sem az, hogy hitet ébresszen. Hitet ugyanis a Szentlélek ébreszt az evangélium által. A szertartás – mondja Luther – előkészíti az építkezést. S itt jön az alapvető kérdés, hogy a szertartás evangéliumorientáltságú vagy sem.

A külső embernek szüksége van rendre. A szeretet és a rend összetartozik. A belső emberünk, amely Isten előtt él, szabad minden rendtől, de a külső emberünk – az embertárs

szeretete érdekében – megkívánja a rendet. A külső rend és szertartás hit nélkül nem csak üressé, hanem átokká válhat, ezért veszélyes. A hitben azonban ez is áldássá lehet és az evangélium előkészítőjévé válik.

A keresztény ember hitben és szeretetben él. Ez nem valamiféle kompromisszumos középutat jelent a katolikusok és a kegyes rajongók között, hanem azt a kétféle megközelítést, amely a teljes valóságot próbálja kifejezni. A hitben Isten előtt (szabadság) és szeretetben az emberek előtt (jó rend).

Luther így dolgozott az örökölt, évszázados hagyományon, s ezért nem alkotott új liturgiát. A meglévő formákban megtalálta a jó eszközt, ami megtisztítva a torzulásoktól hordozhatja az evangéliumot.

Luther szavait olvasom a befejező gondolatok előtt: „Istennek legyen hála, a mi egyházainkban egy keresztény ember számára meg tudjuk mutatni a helyes keresztény misét, Krisztus alapítása és rendelése szerint a rend szerint, és ahogyan Krisztus és az egyház helyesen gondolja.

Kedves Testvérek, summázom: (Tételek:)

Istent, az ő kegyelmes lényét a hit által ragadjuk meg. Ha hiszünk, van Istenünk, ha nem hiszünk, csak bálványunk van.

Az istentisztelet Isten ajándéka és nem az ember jócselekedete.

Luther számára az istentisztelet a teológia, azaz az Istenről szóló tudomány csúcsa és beteljesülése volt: Isten és ember találkozása az igében és a szentségekben.

Isten igéjében mutatkozik be és nyilatkoztatja ki önmagát.

Luther számára az úrvacsora nem az istentisztelethez csatlakozó cselekmény volt, hanem az istentisztelet magjához és közepéhez tartozott.

A hit befogadja az igét és részessé tesz Krisztus áldozatában – kereszthalálában és feltámadásában.

A belső ember Isten előtt állva szabad minden kötöttségtől, a külső ember viszont – az egymás iránti szeretet kedvéért – rászorul a jó rendre, annak kötöttségére.

Befejezés:

Meinen ungarischen Amtsbrüder - így hangzik a könyv hivatalos ajánlása. Érthető ez szűkebben is: a lelkesi szolgálatban állóknak. De értelmezhető ez – az egyetemes papságnak

megfelelően – minden magyar evangélikusra, gyülekezeti tagra. Egy neves magyar professzor – akire joggal büszkék lehetünk – olyan munkával ajándékozott meg, amely nem egy kis réteg szakmai csemegéje, hanem hitünk alapjait érintő feltáró, bemutató, helyesen értelmező tanulmánya. Jó lenne, ha a 2017-es reformáció jubileumra magyarul is kézbe adhatnánk.